Gyarmati történelem és globális jövedelemegyenlőtlenségek, 1960–2018

Böröcz József
Rutgers Egyetem
jborocz@rutgers.edu

DOI: https://doi.org/10.64718/ciklus/2026-01-01

Itt egy olyan empirikus elemzés eredményeit teszem közzé, melynek során a kolonializmus történeti tényeinek strukturális alapelemeire vonatkozó változókkal teszteltem a világ társadalminak „gazdasági teljesítményét" tükröző modelleket Angus Maddison adatai alapján (1960–2018). Alapvetően két kérdésre keresek választ: (1) milyen előnyökkel járt az adott évre becsült egy főre jutó GDP-t tekintve az, ha adott ország egykor gyarmati hatalom volt, illetve (2) milyen hátrányokkal járt az egy főre jutó GDP-t tekintve az, ha adott ország egykor gyarmat volt. A modellek a világrendszer-elemzés posztkoloniális változata alapján várt irányba mutató, erős statisztikai összefüggést jeleznek a különféle gyarmati történeti pozíciók és a máig ható gazdasági egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt hely között – a kilencvenes évek elejéig, amikor is jóval bonyolultabbá válik, helyenként még visszájára is fordul az összefüggés.
Kulcsszavak: jövedelemegyenlőtlenségek, kolonializmus, útmodell, világrendszerelemzés, volt-gyarmati elnyomók, volt-gyarmatok

---

Colonial History and Global Income Inequalities, 1960-2018

This paper presents results of an empirical analysis. Global state-to-state variation in "economic performance" is tested for the degree to which it is consistent with some basic structural features of the history of global colonialism, applying simple path models for data derived from Angus Maddison's dataset (1960–2018). Two questions are posed: (1) what kinds of empirical advantages in a given year's *per capita* GDP are associated with a country's history as an erstwhile colonial power, and (2) what sorts of disadvantages accrue for states that had been subject to colonial rule in the past. The models show strong statistical association, in the direction consistent with the colonial-capitalist aspects of world-systems theory, between structural positions in the past history of colonialism and present position in the world-system – until the early 1990s, where some of the quantitative measures of the relationship become more complex or even reverse themselves.
Keywords: colonialism, erstwhile colonies, erstwhile colonial powers, income inequalities, path models, world-systems analysis

Szelényi Iván emlékének

Bevezetés

A nemzetközi „fejlődés-elmaradottság" globális történeti szociológiájának örökzöld alapkérdése az „öröklött" előnyök és hátrányok problémája, azaz hogy milyen múltbéli strukturális tényezőkhöz köthető a globális gazdasági egyenlőtlenség. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy statisztikai adatok segítségével megmutassam, milyen mértékben és milyen időtávon érvényesül az egykori gyarmati rendszerben elfoglalt előnyös / hátrányos pozíció történelmi örökségének hatása a globális jövedelemkülönbségekben. A kutatás függő változója a Branko Milanović (2006, p. 131, 2011) által „2. típusúnak"[1] nevezett globális egyenlőtlenség, amit úgy kapunk meg, hogy az egyes országok statisztikai hivatalai által készített hozzáadottérték-adatokat – ezt hívják „bruttó hazai összterméknek" (GDP) – országonként és évente elosztjuk a lakosságszámmal.[2]

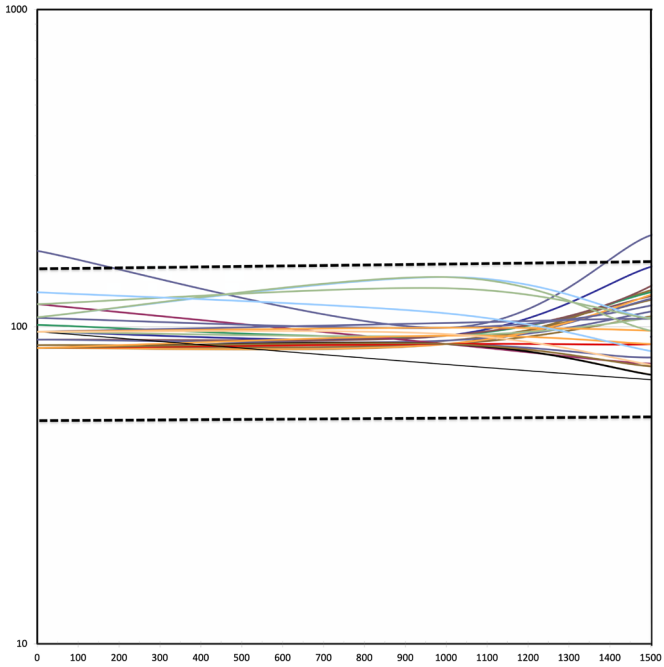
E „népességszámmal kontrollált" gazdaságiteljesítmény-számítási technika nagyon hosszú időtávú változatát dolgozta ki Angus Maddison (1926–2010) brit gazdaságtörténész, aki – nem lévén ijedős ember – az időbeli, globális összehasonlító gazdaságtörténeti modellezés kedvéért egészen Krisztusig (i. sz. 1-ig) visszavetítette a jelenlegi országhatárokat, s ezekre vonatkozóan készített becsléseket a világ különféle területeinek viszonylagos gazdasági teljesítményéről és népességszámáról. Életművének foglalata az interneten ingyenesen elérhető *Maddison Project Database* (ld. pl. Bolt & van Zanden, 2014). Mind a GDP mint gazdaságiteljesítmény-mérési technika, mind annak Maddison-féle változata ellen felhozhatók méltányolható érvek és súlyos kritikák – de akik a kvantitatív modellek nyelvén is hozzá kívánnak járulni a koloniális-kapitalista világrendszer kritikájához, méghozzá úgy, hogy egyszerre szólnak (1) a világ *egészének* (2) az utolsó pár évtizednél *hosszabb dinamikájáról*, ráadásul (3) a napi *politikai befolyásoktól mentes* adatokra vágynak, azok számára a Maddison-féle adatbázis elengedhetetlen forrás.

Empirikusan jól dokumentált megállapítás, hogy a globális kapitalizmus kialakulásakor hirtelen megnőtt a globális egyenlőtlenségek mértéke. Az Angus Maddison-féle globális

1 A „2. típusú egyenlőtlenség" („Concept 2 inequality") fogalma az országonkénti *átlagjövedelmek közötti eltérésekre* figyel, tehát az adott országokon *belüli* egyenlőtlenségek megragadására nem alkalmas, így a világban létező egyenlőtlenségek teljes összességének csak egy része tükröződik benne.

2 Ezt hívjuk „egy főre jutó GDP-nek" vagy – „rassz"-retorikai szempontból némileg szerencsétlenebb közgazdasági terminológiával „fajlagos GDP"-nek.

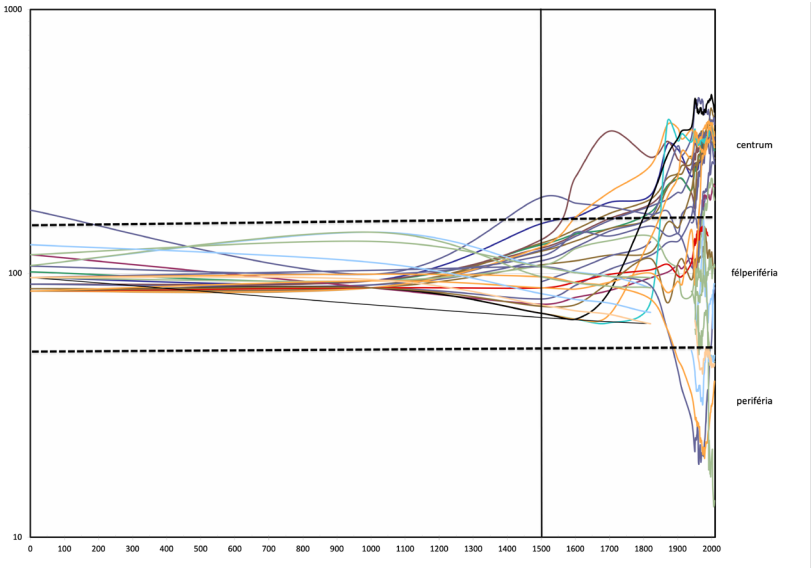
gazdaságiteljesítmény-becslések (2013) alapján az emberiség globális egyenlőtlenségének rendszere a kapitalizmus megjelenése előtti időszakban így rekonstruálható:

1. ábra A globális egyenlőtlenségek 1 CE és 1500 CE között. A szerző számításai Maddison (2013) adataiból. (A szaggatott vonalak a mindenkori világátlag 50%-a és 200%-a közötti sávot jelzik.)

Az 1. ábra egyértelműen jelzi, hogy a kapitalista világrendszer kialakulását megelőző másfél évezredben (!) ritka kivételnek számított, ha adott politikai egység kilépett az akkori jövedelmi világátlag fele és kétszerese közötti sávból.[3] A kapitalizmus – többé-kevésbé konszenzuálisan a *hosszú 16. századra* (ld. pl. Braudel, 1958; Wallerstein, 2011 [1974]; Chase-Dunn, 2012) datált – kialakulásával valósággal szétrobbant a 2. típusú globális egyenlőtlenségek addig viszonylag összetartó rendszere.

3 Erre összesen két példa szerepel az adatok között: a kb. i. sz. 1 és 200 közötti időszakban a Római Birodalom, illetve a 14. század közepétől „Itália".

2. ábra ***A globális egyenlőtlenségek 1 CE és 2000 CE között. A szerző számításai Maddison (2013) alapján. (A vízszintes vonalak a világátlag 50%-a és 200%-a közötti sávot jelzik.)***

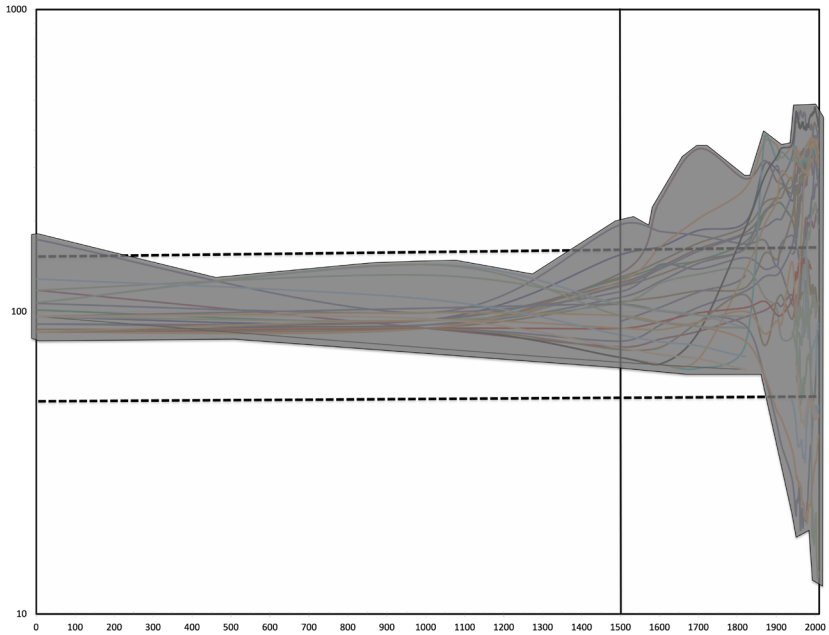
A 2. ábrában foglalt mintázatot így összegezhetjük:

(1) a globális egyenlőtlenségek „sávszélességének" (azaz az ábrában szereplő görbék felső és alsó széle közötti távolságnak) tendenciája a hosszú 16. század – azaz: a *globális gyarmati-kapitalista világrendszer* kialakulása – óta a hosszú távú eszkalálódás volt;

(2) a középső jövedelmi sávból először a rendszer megteremtői, az európai világ-gyarmatosító – meredeken „fölfelé mobil", így hamarosan magasabb jövedelmű – társadalmak léptek ki;

(3) a mindenkori csúcsragadozók kiléte változott ugyan (három-tíz generációnként más és más, egymástól néhány száz kilométerre található, térképészetileg kicsiny, globális geo-ökonómiai erőszak-maximalizáló formációk foglalták el a globális kapitalizmus jövedelmi bérceit), de az i. sz. 1450– és 160 óta megfigyelhető tendencia a világrekorderek hegemóniaciklus-váltásokkal meg-megszakított, *longue durée* skálán abszolút folyamatos távolodása mind a világátlagtól, mind pedig a legszegényebbektől;

(4) a „kizuhanás" a középső sávból – a drámai elszegényedés – *a 19. század második felevége táján*, azaz három-öt évszázaddal a rendszer kialakulása és a csúcsragadozók kiválása után, *a globális tőkés-gyarmati rendszer földrajzi értelemben teljessé válása* idején következett be.

3. ábra. A globális egyenlőtlenségek rendszere 1 CE és 2000 CE között. A szerző számításai Maddison (2013) alapján. (A vízszintes vonalak a világátlag 50%-a és 200%-a közötti sávot jelzik, a sötét terület a globális egyenlőtlenségek kiterjedtségét mutatja.)

(5) Ha átfogón nézzük a világrendszer globális egyenlőtlenségeinek alakulását (ld. 3. ábra), a közkeletűen korszakmeghatározó világeseményeknek tekintett társadalmi változások és megrázkódtatások – így pl. a két 20. századi világháború (1914–1918, 1939–1945), az orosz (1917) és a kínai forradalom (1948), az államszocialista csoportozat létrejötte és létezése (1945–1991), észak-Eurázsia és kelet-közép-Európa visszatérése a kapitalizmushoz (1989–1991), stb. – egyike sem csökkentette érzékelhető mértékben, s különösen nem redukálta *tartósan* a rendszer egyenlőtlenségeit – főleg nem a szélsőértékek közötti sáv szélességét. Sőt: a legszegényebbek lezuhanása éppen a 20. század első évtizedeiben, a két világháború korszakában – *longue-durée* nézőpontból: a közelmúltban – vált igazán katasztrofálissá.

Gyarmati múlt, mai egyenlőtlenségek

Az alábbiakban az egy főre jutó GDP *globális* – értsd: a világ összes államát egyszerre, egyetlen rendszer részeként tekintetbe vevő, s e célból minden rendelkezésre álló adatot felhasználó – változatát vizsgálom. Az egy főre jutó jövedelem „országos" átlagait hasonlítom össze,[4] az 1960–2018 közötti időszakra nézvést, a többváltozós regresszióelemzés útmodell nevű változatának segítségével, ötévenkénti bontásban.

Annak alapján, amit a gyarmati viszonyrendszer és a kapitalizmus egyenlőtlenség-teremtő működése közötti összefüggéséről tudunk – hogy tudniillik (1) a gyarmati kereskedelem a brutálisan egyenlőtlen csere alappéldája volt, (2) a nettó értékáramlás óriási többsége a gyarmatokról özönlött a gyarmattartókhoz, illetve a *volt*-gyarmatoktól tódul a *volt*-gyarmattartókig, ráadásul (3) a gyarmatosító hatalom gyarmatokra gyakorolt, roncsoló hatása *nemcsak a gyarmatról-gyarmattartóhoz irányuló értéktranszferben, hanem* a nem mozdítható, helyhez kötött értékek legszélesebb körének tönkretételében, *a gyarmati értékrombolásban is megtestesült* (ld. pl. Böröcz, 2018 [2008], pp. 35–95, 97–149) – nem különösebben meglepő várakozás, hogy a hajdani gyarmati rendszerben elfoglalt pozíciónak tartós hatása lesz a világ későbbi, a gyarmati rendszer felbomlása utáni szerkezetében.

Tómusokat igényelne, hogy valaki tételesen áttekintse a kapitalizmus és a gyarmati rendszer közötti dialektikus kapcsolatra, a globális egyenlőtlenségek gyarmati és szárazföldi eredetére, a gyarmati és szárazföldi birodalmi intézményrendszerek sokféleségére és kihalásuk-túlélésük ezernyi formájára, a gyarmati és egyéb birodalmi intézményrendszerek és a máig létező nemzetközi gazdasági integrációs intézmények, a transzlokális-regionális-globális geopolitikai és geo-ökonómiai erőszak gyarmati, egyéb birodalmi és mai formái közötti összefüggésekre vonatkozó, könyvtárnyi szakirodalmat. Erre itt értelemszerűen nincs módom.

Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a globális egyenlőtlenségekről szóló empirikus fejlődés-elmaradottság-gazdaságtani szakirodalom nagy része csekély figyelmet fordít a gyarmati múlttal és annak ma is tovább élő hatásával kapcsolatos összefüggésekre. A világrendszer-elemzést a különféle gyarmati akcentusok valamelyikében gyakorló tudósok sora mutatott már rá, hogy a globális kapitalizmusnak konstitutív eleme volt a *gyarmati másság* és a *globális kolonialitás* kialakulása (Quijano, 2000; Grosfoguel, 2002, 2006; Mignolo, 2013). E terület képviselői még az általuk gyakorolt paradigma kutatási

4 Az egyes államok teljes *globális gazdasági súlyára* (azaz a népességszámmal *nem kontrollált* GDP-adatokra) vonatkozó elemzésekre nem tudok itt kitérni – csak annyit jelzek, hogy ezek elemzése külön elvégzendő feladat, az itt közölt megfigyelések nem szükségszerűen érvényesek a globális gazdasági súly vonatkozásában.

tárgyának nevét is módosították „modern *gyarmati*/tőkés világrendszer"-re.[5] Csakhogy a jelenben megfigyelhető, konkrét-kézzelfogható egyenlőtlenségek közvetlen gyarmati múlttal való összekapcsoltságának kvantitatív-empirikus bizonyítását – módszer-paradigmabeli okokból – nem ambicionálta e szakirodalom.

A történeti intézmény-gazdaságtani megközelítés híveinek egy másik csoportja helyesen érvel a mában megfigyelhető „fejlődés-elmaradottság" globális szerkezeteit létrehozó-fenntartó intézmények koloniális beágyazottsága mellett. Így például a 2024-ben Nobel-díjban részesített Daron Acemoglu és szerzőtársai 2001-ben megjelent s azóta a terület klasszikusává vált tanulmánya a különféle európai gyarmattartók-telepesek gyarmati halálozási adataiban megfigyelhető változatosság kvantitatív elemzésére támaszkodva arra a következtetésre jut, hogy

> [sz]oros a korreláció a katonák, püspökök és tengerészek gyarmati közegben megfigyelt és európai halandósága között; az európai települések és a korai intézmények mérései között; illetve a korai intézmények és a mai intézmények között. E varianciaforráson alapuló becsléseink szerint nagy az intézmények hatása az egy főre jutó jövedelemre. (Acemoglu et al., 2001, p. 1395)

Ebben az értelemben jelen tanulmányom az Acemoglu és munkatársai által használtnál jóval szélesebb – (1) a világ összes országára rendelkezésre álló adatokkal (2) a gyarmati történelem több dimenzióban katalogizált, főbb típusai szerint rendszerezve felállított – történeti összefüggésrendszerben helyezi el a mában megfigyelhető globális jövedelemegyenlőtlenségek gyarmati összefüggéseit.

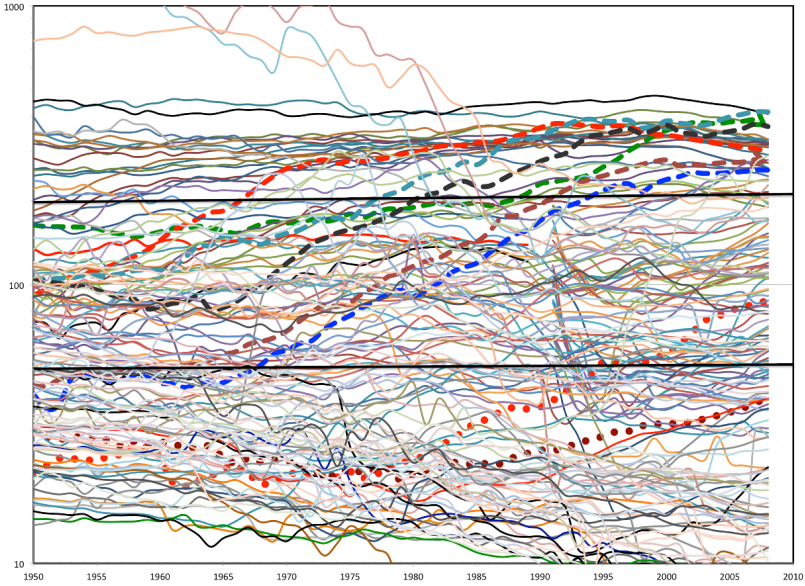
További jellegzetessége a „fejlődés-elmaradottság" szociológiai szakirodalma egy részének, hogy – feltéve, hogy egyáltalán tekintetbe veszi a gyarmati múlt intézményeit – figyelmét elsősorban (kizárólag?) *a hajdani gyarmatok hátrányos helyzetére* irányítja, ami önmagában természetesen indokolt megközelítés – de részigazság, hiszen megfeledkezik a koloniális viszonyrendszer másik oldaláról, az egykori gyarmattartók és egyéb gyarmati elnyomó geopolitikai intézmények előidézte történelmi versenyelőnyök kérdéséről. Ez a feledékenység mondhatni hallgatólagosan normalizálja a gyarmati elnyomást. (Nagyjából ugyanaz ez a logikai csúsztatás, mint amikor a rétegződéskutatás kizárólag a hátrányos helyzet iránt érdeklődik, s figyelmen kívül hagyja, mely társadalmi csoportok milyen előnyöket húznak az említett hátrányokat előidéző kapcsolatrendszerekből.)

5 „Modern colonial/capitalist world-system", ld. pl. Grosfoguel (2002).

Az alábbiakban egyszerű statisztikai eljárás segítségével próbálom „feltérképezni" a *„gyarmati történelem → mai globális egyenlőtlenség"* probléma körvonalait.

Mobilitás a világrendszerben: egyszer lenn, egyszer fenn?

Induljunk ki abból, milyen szerepet játszottak a konkrét gyarmati *múltak* – így, többes számban – a relatív globális pozíciók megszerzésében, megtartásában, elvesztésében a gyarmati rendszer felbomlásának időszakában és az azt követő évtizedekben.

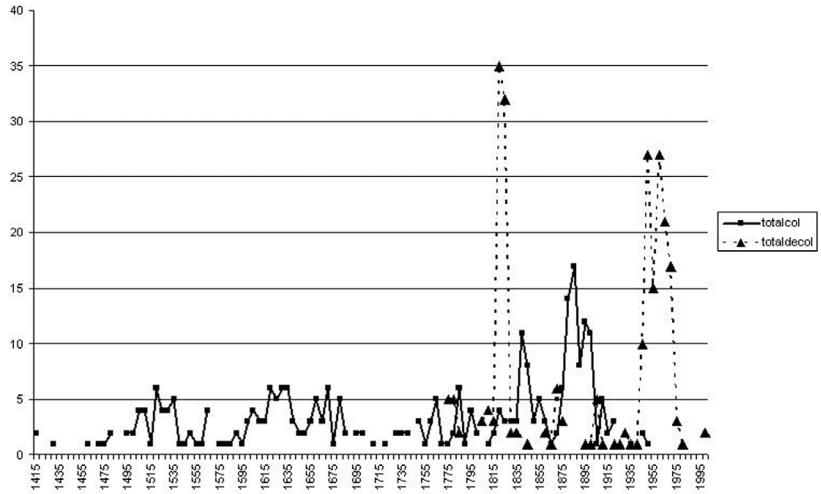
4. ábra. Belépések a kapitalista világrendszer centrumába, a világ országai, melyekre létezik becslés: 1950–2008. A szerző számításai Maddison (2013) alapján. (A vízszintes vonalak a világátlag 50%-a és 200%-a közötti sávot jelzik.)

A 165 ország közül, melyekre Angus Maddison becslést készített, 1950–2008 között *mindössze hat társadalomnak sikerült belépnie* a világgazdaság centrumába.[6] (A két, manap-

6 A centrumot önkényesen – ahogy korábbi munkáimban is – az *egy főre jutó GDP világátlagának kétszeresével* definiáltam, a perifériát pedig ennek *fele alatti jövedelemszinttel* határoztam meg.

ság legtöbbet emlegetett, „fölfelé mobil" országóriás – a Kínai Népköztársaság és India – a vizsgált időszakban még nem jutott el a centrum kapujához.)[7] A centrum-„tagságot" szerzett hat állam közül négy – Japán (JPN), Hong Kong (HK), Szingapúr (SIN) és Írország (IRE) – a félperiféria része volt a hat évtized során. A leglátványosabb a hatodik „fölfutó" állam, Dél-Korea (SK) pályaíve, amely a vizsgált korszak elején háború dúlta perifériás ország volt, nagyjából az európai hatalmak legszegényebb afrikai gyarmataival összemérhető gazdasági teljesítménnyel.

A világ hat, centrumba került társadalma közül Japán (1895–1945) viszonylag kései és rövid, ám annál erőszakosabb gyarmattartói múltra tekint vissza. A többi öt „legsikeresebb fölfelé mobil" ország történelmét át-meg-átszövi a gyarmati alávetettség történeti motívuma. A hat centrummá avanzsált ország közül három – Hong Kong (1841–1981), Szingapúr (1819–1959) és Írország (1169–1922) – a Brit Birodalom, Tajvan (1895–1945) és Korea (1910–1945) pedig Japán gyarmata volt.

5. ábra. A gyarmati rendszer kialakulásának és felbomlásának időbeli dinamikája, Henige (1970) adatai alapján. Forrás: Chase-Dunn et al. (2012).

Közismert állítás, hogy a gyarmati rendszer kulcsszerepet játszott a világkapitalizmus kialakulásában és fennmaradásában. Felbomlása nagyjából három „lépésben" ment végbe.

7 A világrendszer perifériájából a félperiférába lépett Kína pályafutását élénkpiros, a periférián belül maradt Indiáét bordó-barna pontozott vonal jelzi az ábrában.

Ahogy az 5. ábra jelzi, az első gyarmati függetlenné válási időszak, amely a ma Latin-Amerikaként ismert független államok nagy többségét megteremtette, 1791-től – a haiti forradalom, rabszolgafelszabadítás és szabadságharc kitörésétől – számítható, s nagyjából a 19. század közepén ért véget. A latin-amerikai függetlenség története tehát rímel a magyar felvilágosodás és reformkor történetére, s szinte pontosan az 1848–49-es, Habsburg-ellenes szabadságharccal egy időben zárult. A gyarmati felszabadítási mozgalmak második, kisebb hulláma a 19–20. század fordulóján ment végbe, harmadik szakasza pedig – amely végül elsöpörte a gyarmatbirodalmi rendszert mint a világkapitalizmus konkrét, geopolitikai struktúráját – a második világháború után kezdődött és 1975 körül fejeződött be.[8]

Az itt használt, Maddison-féle adatforrás 2020-as kiadásában a világ mintegy kétszáz országa közül 163 államra találunk adatokat az 1960–2018 közötti időszakra. (A globális gyarmati rendszer végső felbomlásának utolsó 15 éve, majd az azt követő időszak nagy része így a vizsgált időtartamba esik.) A világ országainak gyarmati történelemben játszott szerep szerinti megoszlását az 1. táblázat összegezi.

1. táblázat A Maddison-adatokban szereplő országok megoszlása gyarmatbirodalmi érintettség szerint. (Mivel egy-egy ország több kategóriában is szerepelhet, összegük meghaladja az n=163-t. Forrás: a Maddison-féle adatbázis 2020-as változatának adatai, saját kódolásban.)

Kritérium		n
Egykori gyarmattartó		18
Fehértelepes (angló)		6
Fehértelepes (nem angló)		12
Valaha gyarmat:	összesen	113
	Az 1. hullámban (1791–1850 között) szabadult föl	18
	A 19–20. század fordulóján szabadult föl	7
	A 2. világháború után (1945–1975 között) szabadult föl	91
Sem gyarmattartó, sem fehértelepes, sem pedig gyarmat		36

8 A nyugat-Európa-központú gyarmatbirodalmak történeti dinamikájába bevezetést kínál az *Our World in Data* nevű online szolgáltató „Number of European Overseas Colonies" (2023) című, interaktív oldala.

Az alábbiakban az alábbi kérdésekre keresek empirikus választ:

(1) Létezik-e statisztikai kapcsolat a gyarmati múltban elfoglalt globális pozíciók és a posztgyarmati jelenben becsült gazdasági teljesítmény között?

(2) Ha igen, milyen mértékben járt előnyökkel az adott évben mért egy főre jutó GDP-t tekintve az, ha adott ország egykor gyarmati hatalom, illetve

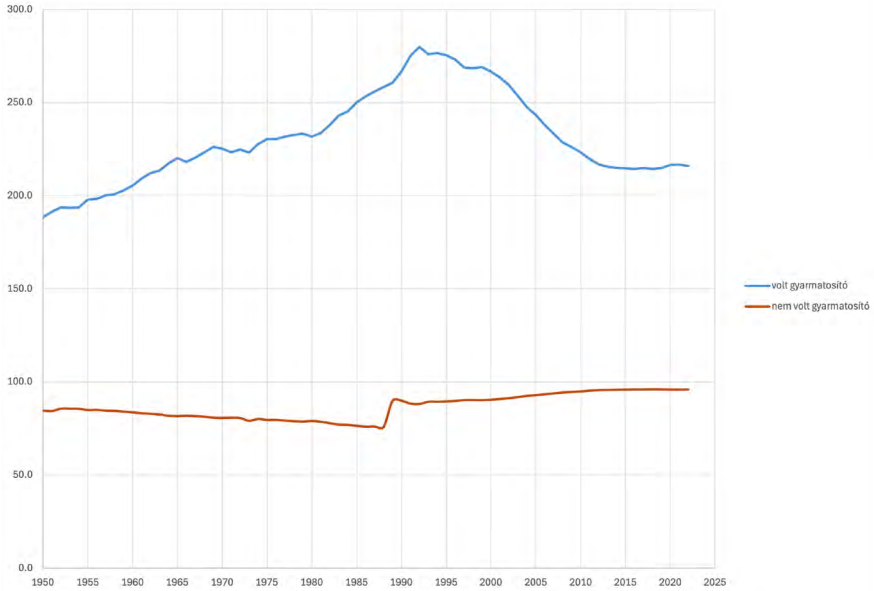
(3) Milyen hátrányokkal járt az adott évben mért egy főre jutó GDP-t tekintve az, ha adott ország egykor gyarmat volt.

(4) A világ privilegizált társadalmainak körében van-e jelentősége annak, hogy adott ország -1- egykori gyarmatosító, -2- angló-fehértelepes vagy -3- egyéb-fehértelepes társadalom-e, illetve

(5) van-e mérhető statisztikai összefüggés aközött, hogy egy ország a gyarmati felszabadulás -1- első, -2- második, vagy -3- harmadik fázisában nyerte el függetlenségét?

A modell

Az első kérdésre (hogy tudniillik megfigyelhető-e szisztematikus kapcsolat az egykori gyarmati pozíciók és a mai jövedelemegyenlőtlenség között) viszonylag egyszerű statisztikai eszközzel (ANOVA) választ kaphatunk. A 6. ábra az egy főre jutó GDP átlagértékeit mutatja, az „egykori gyarmattartó?" változó két lehetséges értékére (igen / nem) vetítve, évenkénti bontásban az 1960 és 2018 közötti időszakban.

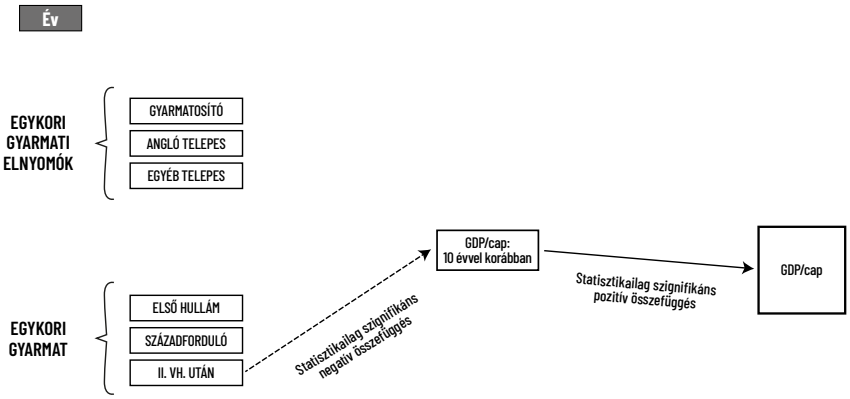

6. ábra. Az egykori gyarmatosítók és nemgyarmatosítók jövedelemátlagai, 1950–2018 (GDP/cap USD 2011, a világátlag %-ban). Saját számításaim Maddison (2022) adatai alapján.

Ebből az egyetlen gyorstesztből is világos, hogy – *ceteris paribus* – az egykori gyarmatosító államok jóval előnyösebb helyet foglalnak el a jövedelemegyenlőtlenségek rendszerében, mint minden más állam (az utóbbiak között találjuk a nem gyarmatosító angló- és egyéb fehértelepes társadalmakat, az egykori gyarmatok mindhárom csoportját és azon társadalmakat, melyek sem uralmi, sem pedig alávetett helyzetben közvetlenül nem voltak részei a globális gyarmati rendszernek.) A „volt-gyarmatosítók" és „minden más ország" közötti távolság (a jövedelemegyenlőtlenség átlagos értéke) az idő előrehaladtával (azaz a gyarmati

rendszer csúcsidőszakától, a 20. század első két évtizedétől fokozatosan távolodva) *az 1990-es évek elejéig egyre nő.*[9] *Ezután lassan csökkenni kezd a két országcsoport távolsága, de még az időszak végén – azaz a közelmúltban – is az egykori gyarmatosítók egy főre jutó GDP-je a sosem-gyarmattartók fajlagos jövedelmének több, mint duplájára rúg.* Ez az ábra azért fontos kiindulópont számomra, mert jelzi, hogy a gyarmati rendszernek nemcsak (a volt gyarmatokra nézvést) hátrányos következményei voltak, hanem egyértelmű előnyökkel is járt (a fentiek szerint a volt gyarmattartókra nézvést). Ez az apró megfigyelés önmagában kritikája azon munkáknak, melyek figyelmen kívül hagyják a gyarmati elnyomás előnyteremtő folyamatát – még azokat is, mely tanulmányok figyelnek a gyarmati alávetettséggel járó hátrányok problémájára.

A különféle gyarmati kategóriákban érintett társadalmak jövedelemegyenlőtlenségben elfoglalt helyét egy rendkívül egyszerű útmodell segítségével rekonstruáltam. A függő változó az adott évben megfigyelt egy főre jutó GDP. Az autokorrelációs hatás kiszűrése végett közbeiktatom a tíz évvel korábbi GDP/cap adatot. Az így kialakított útmodell – amelyet ötévenként ismételten, ebben a formában teszteltem – a következő:

7. ábra. Az útmodell szerkezete, negatív és pozitív összefüggésekkel (generikus példa)

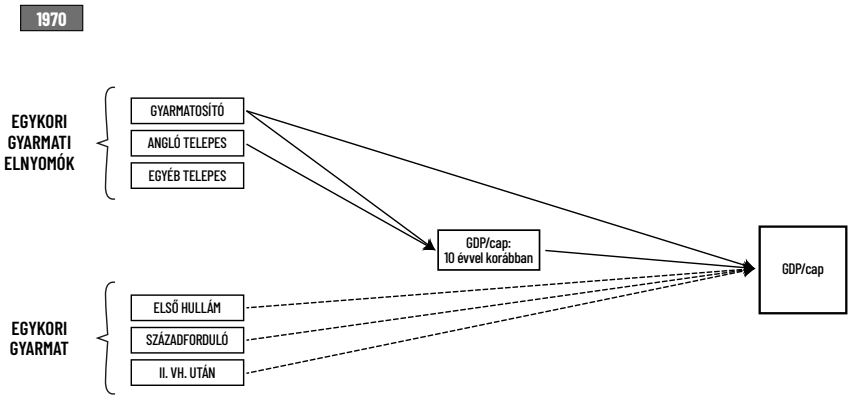
Az ábrában szaggatott vonalú vektor jelzi a két változó között becsült, statisztikailag szignifikáns ($p < 0{,}1$) negatív összefüggést, a folyamatos vonal pedig a pozitív összefüggést. A 10 évvel korábbi „egy főre jutó GDP" változó beiktatása miatt az ötévenként ismételt modell tizenegy tesztet tesz lehetővé (1970, 1975, … 2018). A statisztikailag szignifikáns

9 A Maddison-féle becslések 2011-es USD-t használnak.

negatív és pozitív összefüggések megléte azt jelzi, hogy az adott országcsoport gazdasági teljesítménye kiugróan rosszabb / jobb, mint a „*sem hajdani gyarmati elnyomó, sem egykori gyarmat*” referenciacsoport tagjaié. (Természetesen ez nem érvényteleníti azt a tényt, hogy – mivel a gyarmati rendszer egész fennállása idején globális intézmény, a 19. század második felétől kezdve pedig a teljes emberiséget átfogó geopolitikai-geo-ökonómiai rendszer alapstruktúrája volt – így közvetve a világ összes országa érintve volt benne.)[10]

Eredmények

Az 1970-re vonatkozó útmodellt a 8. ábra tartalmazza.

8. ábra. Útmodell az 1970-es egy főre jutó GDP-hez. A szerző számításai Maddison (2020) adatai alapján.

A kontrollváltozóként használt „10 évvel korábbi egy főre jutó GDP” változó statisztikailag erősen meghatározza az 1970-es egy főre jutó GDP-t. Ez az autokorrelációs hatás „kódolva van” a modellben, így értelemszerűen végigfut a teljes vizsgált időszakon. Az itt bemutatott modellek adott év gazdasági teljesítményének háttérváltozóit keresik, vagyis arra összpontosítanak, hogy *az autokorreláción túl* mi határozza meg az adott ország adott

10 Magyarország a „sem-gyarmatosító-sem-gyarmat” referenciacsoportban található.

évben mért gazdasági teljesítményét. Másképp szólva, a modellek azt tesztelik, hogy gyarmati múlt szempontjából adott kategóriákba tartozó országok mennyire voltak képesek változtatni korábbi gazdasági helyzetükön az elmúlt tíz év során, s hogy ezek a változtatások helyzetük javulását vagy romlását eredményezték-e.

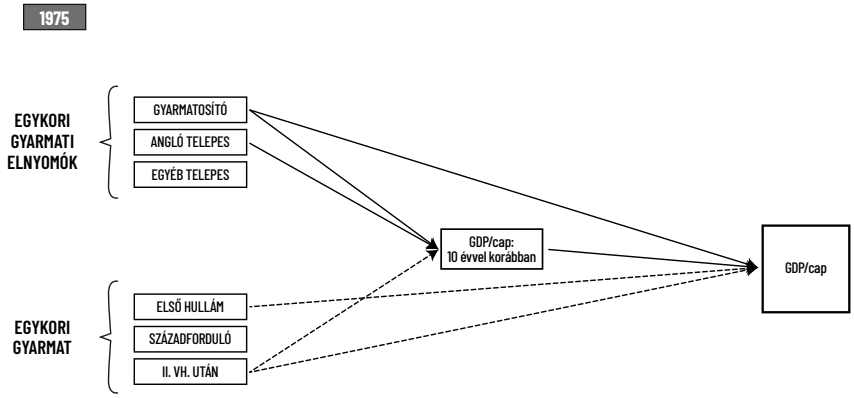
A 8. ábra tanúbizonysága szerint a gyarmati elnyomó múlttal rendelkező országok csoportozatában a volt gyarmatosítók nem egy, hanem *kétféle módon jutottak anyagi előnyhöz*:

1. statisztikailag szignifikáns, pozitív az összefüggés e gyarmattörténeti múlt és a tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP között, amely azután növeli az adott évben megfigyelt gazdasági teljesítményt, illetve
2. a tíz évvel korábbi GDP-n túl egyéb hatásmechanizmusokon keresztül is jövedelmi előnyben vannak az összes referenciacsoport tagtársadalmaival szemben.

Az angló-fehértelepes társadalmak ugyancsak előnyöket élveznek a tíz évvel korábbról „öröklött" jövedelemszintjük jóvoltából, ám az ő esetükben nem leljük egyéb, a korábbi GDP-előnyön túli pozitív mechanizmusok nyomát.

A gyarmatosítók és az angló-fehértelepes társadalmak 1970-es eredményei tehát összeegyeztethetők azzal a várakozással, hogy az egykori gyarmati elnyomók e két csoportozatába tartozó országok a gyarmati rendszer felbomlásának végén még mindig gazdasági előnyöket tudhattak magukénak a referenciacsoporthoz képest. Az egyéb (nem angló-) fehértelepes társadalmakra vonatkozó adatok nem mutatnak statisztikailag szignifikáns előnyöket, sem az 1960-as, sem pedig az 1970-es egy főre jutó GDP tekintetében. Mindez azt jelenti, hogy a nem angló-fehértelepes társadalmak jövedelemszintje nem tér el statisztikailag szignifikáns mértékben a világ azon részétől, amelynek sem közvetlen gyarmati elnyomó, sem pedig gyarmati elnyomott múltja nincs.

Ami a volt-gyarmatokat illeti, ezek markánsan kirajzolódó, súlyos hátrányokat szenvedtek az 1970-es egy főre jutó GDP tekintetében. E megfigyelés egybevág azzal az előzetes várakozással, hogy a gyarmati elnyomás történeti múltja számottevő hendikep a globális jövedelmi versenyben.

9. ábra. Útmodell az 1975-ös egy főre jutó GDP-hez. A szerző számításai Maddison (2020) adatai alapján.

A 9. ábrában foglalt, 1975-re vonatkozó útmodell alig különbözik az előzőtől. A gyarmati elnyomók e modellben elfoglalt pozíciója ugyanaz, mint öt évvel korábban. Ami az egykori gyarmatokat illeti, a századfordulón függetlenné váltak csoportja nem tér el a sem egykori gyarmati elnyomó, sem volt-gyarmat országokétól, a második világháború után felszabadult országok adatai viszont nemcsak egy, hanem rögtön két, statisztikailag szignifikáns, *negatív pályát is megjelölnek*:

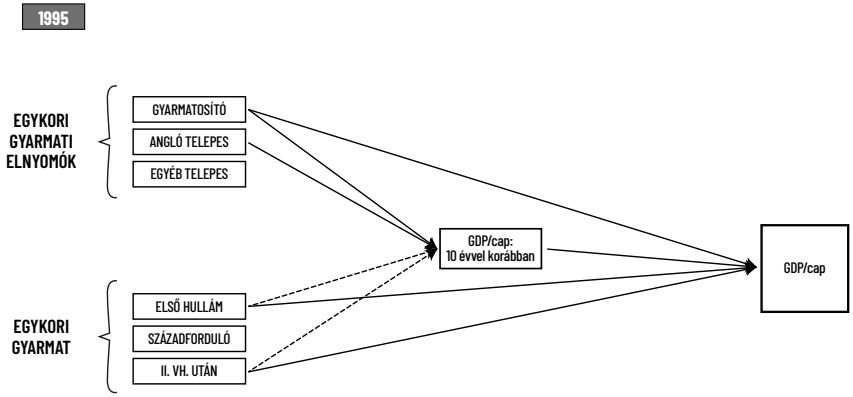
1. tíz évvel korábbi gazdasági teljesítményük jóval alacsonyabb a referenciacsoporthoz képest, márpedig ez a korábbi és az 1975-ös egy főre jutó GDP közötti pozitív kapcsolat miatt viszonylagos hátrányt jelent, ráadásul
2. az adatok más hátrányteremtő mechanizmusok létére is utalnak. Mindez összecseng azzal az empirikus várakozással, mely szerint a gyarmati sorból legkésőbb felszabadult országok gazdasági teljesítménye nemcsak egykori elnyomóiknál és a sosem-volt-gyarmat-sosem-volt-gyarmatosító országoknál, hanem a korábban függetlenné vált gyarmatoknál is alacsonyabb.

A századfordulón függetlenné vált országok gazdasági teljesítménye ugyanakkor – az öt évvel korábbi útmodellel szemben – nem mutat markáns eltérést a referenciacsoporthoz képest.

Az 1980-as, 1985-ös és 1990-es modellek a lényeget tekintve ugyanazt a mintát mutatják, mint a fent bemutatott 1970-es és 1975-ös: a volt-gyarmatosítók és az angló-fehértelepes társadalmak bebetonozott előnnyel rendelkeznek, egykori gyarmataik pedig – különféle

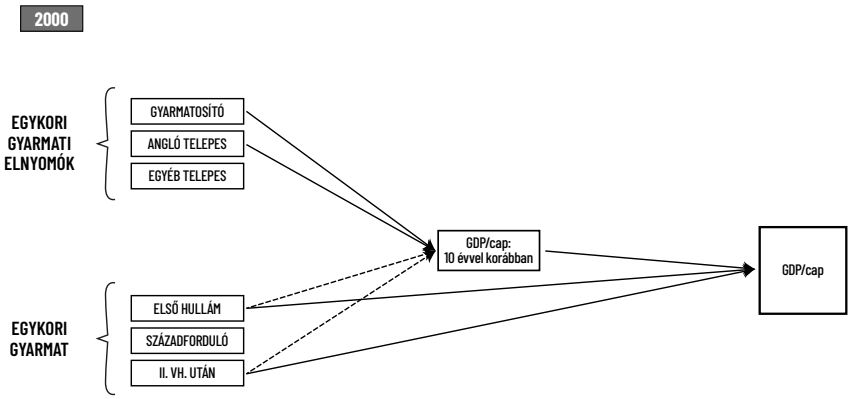
mechanizmusokon keresztül – egyértelműen drasztikus hátrányt szenvednek a gyarmati rendszer megszűnte utáni időszakban.

Valamikor 1990 és 1995 között azonban új korszak kezdődött a gyarmati múlt gazdasági egyenlőtlenségekre gyakorolt hatása tekintetében. Ennek szerkezetét a 10. ábra szemlélteti.

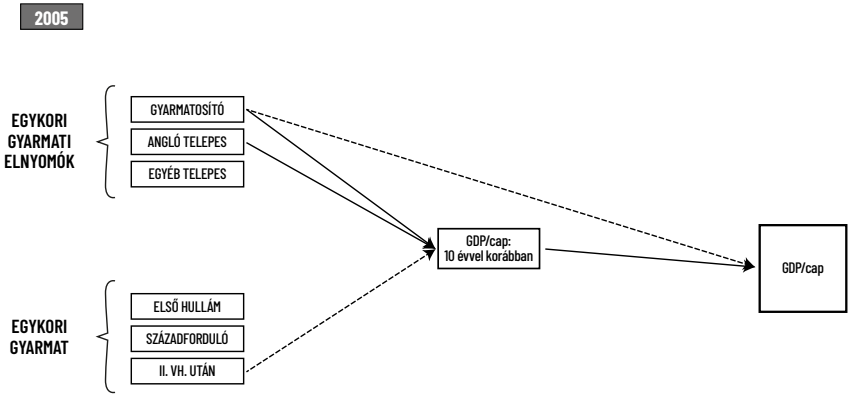
10. ábra. Útmodell az 1995-ös egy főre jutó GDP-hez. A szerző számításai Maddison (2022) adatai alapján.

Jól kivehető, hogy az egykori gyarmattartók és az angló-telepes országok továbbra is stabilan hasznot húznak világgazdasági beékeltségükből. Ami megváltozott, az az egykori gyarmatok helyzete. Nevezetesen, a volt gyarmatok két nagy csoportja – az első felszabadulási hullámban, illetve a második világháború után függetlenné vált országok – továbbra is egyértelmű *hátrányt* szenvednek a tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP tekintetében, s ez az összefüggés érzékelhetően lejjebb nyomja őket a világ országainak jövedelmi skáláján. Ugyanakkor létezik ellentétes irányú összefüggés is – méghozzá az, hogy az egyéb úton-módon, más mechanizmusokon keresztül érvényesülő összefüggések között az egy főre jutó GDP-t növelő, *pozitív* kapcsolatot találunk. Más szóval: az egykori gyarmatok az 1990-es évek első fele táján talányos, ellentmondásos helyzetben voltak: egyszerre hátrányokkal és előnyökkel is rendelkeztek a nemzetközi versenyben. Hogy ezt melyik érintett társadalomnál pontosan milyen mechanizmusok idézték elő, az közelebb vinne a közelmúlt történetének megértéséhez – de itt nincs alkalmam alaposabban megvizsgálni.

11. ábra Útmodell az 2000-es egy főre jutó GDP-hez. A szerző számításai Maddison (2020) adatai alapján.

Akárhogy is, a volt-gyarmatok ellentmondásos világrendszer-pozíciója 2000-ben is megfigyelhető volt, pontosan olyan mintázattal, mint 1995-ben (ld. a 11. ábrát). 2000-ben az az újdonság jelent meg, hogy az egykori gyarmattartók és az egy főre jutó GDP közötti kapcsolatnak csak a tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP-n keresztüli hatásmechanizmusa mutat statisztikailag szignifikáns összefüggést – azaz itt megszakadt az 1970 óta tartó folyamatosság: az egykori gyarmati elnyomó hatalmak viszonylagos jövedelmi előnye e ponton már kizárólag a korábbi gazdagságukkal hozható összefüggésbe.

12. ábra. Útmodell az 2000-es egy főre jutó GDP-hez. A szerző számításai Maddison (2020) adatai alapján,

A (12. ábrában összegzett) 2000-es útmodellben két szenzációnak tekinthető változás figyelhető meg. Az egykori gyarmatosítók és az angló-telepes társadalmak tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP-hez fűződő statisztikai kapcsolata – mint várható volt – továbbra is pozitív, s a múltból öröklött gazdasági előny értelemszerűen kifejeződik a 2000-es egy főre jutó GDP-ben is. Csakhogy e ponton a volt gyarmatosítói pozíció egyéb úton-módon kialakuló összefüggése a 2000-es egy főre jutó GDP-vel *negatívra vált át*. Vagyis, az egykori gyarmatosítói múlt 2000-ben már *nemcsak versenyelőnyt, hanem versenyhátrányt is jelentett*. Mindkettőt egyszerre. (Az angló-telepestársadalmaknál nem jelentkezik ez a versenyhátrány.)

A második meglepő fejlemény 2000-ben az, hogy az egykori gyarmatok első hullámban, illetve a 19–20. század fordulóján függetlenné vált csoportjának egy főre jutó GDP-je *már nem tér el* statisztikailag szignifikáns mértékben a kontrollcsoportétól, s az utolsó, második világháború utáni hullám esetében is csak az öröklött gazdasági hátrány (a tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP) változója által közvetítve érzékelhető némi negatív hatás.

A fenti megfigyelések jelentőségét aláhúzza, hogy a 2005-ös, 2010-es és 2015-ös évre vonatkozó útmodellben foglalt becslések hajszálpontosan ugyanazt a mintázatot követik, mint a 2000-es. A 2018-as modell szintén ezt a mintázatot reprodukálja – azzal a különbséggel, hogy itt újból megjelentek az első hullámban függetlenné vált volt-gyarmatok hátrányai a tíz évvel korábbi egy főre jutó GDP-hez képest.

Tanulságok: Történelem az, ami nem múlik el

Két generációval a gyarmati rendszer megszűnte után semmiképp nem állíthatjuk, hogy a jelenben megfigyelt globális jövedelemegyenlőtlenségek egésze véletlenszerű eloszlást mutatna. Azt sem jelenthetjük ki, hogy mai világunk egyes – kétszáz körüli számú államba zárt – társadalmainak mai életkörülményei, kilátásai, lehetőségei bármilyen értelemben „függetlenek" volnának társadalmuk, államuk nagyon meghatározott, a gyarmati történelemben elfoglalt helyétől. *Az, hogy mennyire szegény / közepes jövedelmű / gazdag egy társadalom ma, nagyban kapcsolódik ahhoz, hogy „hol" helyezkedett el a világkapitalizmus előző öt évszázadát felölelő globális gyarmati rendszerben.* El kell vetnünk tanulmányunk azon, hallgatólagos „null-hipotézisét", hogy a jelenben mért globális jövedelemegyenlőségeknek semmi közük ne volna a gyarmati múlthoz.

A fenti adatelemzésből ráadásul nehéz volna más következtetést levonni, mint azt, hogy a gyarmati múlt nem is csak egy, hanem egyenesen *két* sajátos, szükségszerű és szisztematikus módon összefügg van a későbbi – itt: egy főre jutó GDP-ben mért – gazdasági

teljesítmény egyenlőtlenségeivel. *A volt-gyarmati mivolt egyértelmű hátrányt jelent, a gyarmati elnyomó múlt pedig előnyök sorával jár – a gyarmati rendszer utáni világ jelenében.* Ugyanakkor a két ellentétes „oldalon" található jelenségcsoport egyike sem homogén „belülről".

Ami az egykori gyarmati elnyomók mai társadalmait illeti, az egykori gyarmattartók és az angló-fehértelepes társadalmak a teljes vizsgált időszakban a korábbi jövedelemelőnyükhöz kapcsolódva élveztek globális fölényt. Ehhez kapcsolódott, hogy a volt-gyarmattartók 2000-ig – azaz a gyarmati rendszer felbomlása után még évtizedekig – egyéb jövedelmi privilégiumok birtokában voltak. A fehértelepes, de nem anglofón (spanyol, portugál, francia vagy holland) telepestársadalmak ugyanakkor jóval kevésbé részesültek a mérhető jövedelmi előnyökből, így közös csoportozatuk statisztikai értelemben nem különül el a sem-gyarmati-elnyomó-sem-gyarmat viszonyítási csoport jövedelmi átlagától.

Természetesen az egykori gyarmatok körében is jelentős a szórás, hiszen olyan csoportozatról beszélünk, melynek némely tagjai a 18–19. század fordulója táján, mások pedig jóval később, adott esetben a második világháború vége és az 1970-es évek között vívták ki politikai függetlenségüket. Ugyancsak óriási változatosságot mutat a volt-gyarmattartók és gyarmataik közötti viszonyok, intézmények, klimatikus, természeti kincsekben megnyilvánuló, demográfiai stb. eltérések, az egyes (pl. katolikus kontra protestáns, liberális kontra konzervatív, rabszolgatartó-ültetvényes kontra erőforrás-lerabló-kereskedő stb.) gyarmati uralmi rendszerek közötti intézményi, kulturális, stb. eltérésekről nem is szólva. Ennek ellenére az itt vizsgált, 59 évet átívelő, tizenegy időpont között mindössze két olyat találunk – az 1995-ös és a 2000-es modellt – amelyben, ha létezik statisztikailag szignifikáns összefüggés a gyarmati helyzet és a jövedelem között, az a pozitív irányba mutat: itt a tíz évvel korábbi jövedelem negatív asszociációja mellett feltűnnek bizonyos „egyéb" úton-módon érvényesülő, relatív előnyök. Ugyanakkor a korábbi jövedelem öröklött hatása továbbra is versenyhátrányként érvényesül.

A magyarországi – s tágabban, a volt-államszocialista – közeg számára gondolatébresztő lehet az a megfigyelés is, hogy a kelet-közép-európai és észak-eurázsiai közegben, az 1990-es évek fordulóján végbement rendszervált(oz)(tat)ás egyik következménye az volt, hogy a súlyos, helyenként katasztrofális globálispozíció-vesztés miatt átmenetileg – az itt áttekintett adatok tanúsága szerint nagyjából egy évtizedig, a kilencvenes években – erőteljesen csökkent az itt bemutatott statisztikai modellben kontrollcsoport-funkciót betöltő, „sem-gyarmati-elnyomó-sem-gyarmat" országok jövedelmi pozíciója a világban. Az évtizedes zuhanásnak nemcsak az volt a következménye, hogy tompította a Kína (továbbá az e vonatkozásban ritkábban emlegetett India, Vietnam, Indonézia, Malájzia, stb.) centripetális „felfutásával" (helyesen: *újra*-felemelkedésével) járó globális sokkot

(Böröcz, 2009) (mondhatni, a volt-államszocialista tömb tíz éves mélyrepülése következtében ennyivel később vált érzékelhetővé a világrendszerhegemónia-válság a világban), hanem azért is, mert így az egykor gyarmati sorban volt országok némelyike érzékelhető közelségbe került a mindenki által hőn vágyott relatív versenyelőny-szerzés, a globális fölemelkedés lehetőségéhez. A volt-államszocialista csoportozat átmeneti zuhanásának végével – valamikor 2000 és 2005 között – ez a folyamat megtorpant, a volt-államszocialista, addigra újból a globális-tőke-uralta-félperiféria csoportozat visszatért a megszokott, komótos, lassú növekedési mintájához … a volt-gyarmati országcsoport pedig továbbra is a gyarmati hátrányok újratermelésével leírható működésmódot valósítja meg.

Hivatkozott irodalom

Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review, 91*(5), 1369–1401. https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369

Bolt, J., & van Zanden, J. L. (2014). The Maddison Project. *The Economic History Review, 67*, 627–651. https://doi.org/10.1111/1468-0289.12032

Böröcz, J. (2017 [2009]). „Kína felemelkedése" és a világjövedelem változó elosztása. In Böröcz, J. (Szerk.), *Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúraváltásokig* (pp. 113–136). L'Harmattan.

Böröcz, J. (2018 [2008]). *Az EU és a világ. Kritikai elemzés.* Kalligram.

Böröcz, J. (2022). „Eurofehér" gőg és „piszkosfehér" sérelemérzet: A „rassz" – Európában. *Replika, 125*, 129–150. https://doi.org/10.32564/125.8

Böröcz, J. (2025a). Mire jutottak az államszocializmust kapitalizmusra váltó országok egy emberöltő alatt? A félresikerült fausti alku – I. rész. *Mérce*, 2025. szeptember 27. https://merce.hu/2025/09/27/mire-jutottak-az-allamszocializmust-kapitalizmusra-valto-orszagok-egy-emberolto-alatt/

Böröcz J. (2025b). Úgy tolattunk vissza 35 éve a kapitalizmusba, mintha nem lenne holnap. A félresikerült fausti alku – II. rész. *Mérce*, 2025. október 6. https://merce.hu/2025/10/06/ugy-tolattunk-vissza-35-eve-a-kapitalizmusba-mintha-nem-lenne-holnap/

Braudel, F. (2009 [1958]) History and the Social Sciences: The Longue Durée. *Review (Fernand Braudel Center)*, 32(2), 171–203.

Chase-Dunn, C. (2012). The Emergence of Predominant Capitalism: The Long Sixteenth Century. *Contemporary Sociology, 41*(1), 9–12. https://doi.org/10.1177/0094306111430786a

Chase-Dunn, C., Niemeyer, R., Alvarez, A., Inoue, H., Lawrence, K. & Love, J. (2012). Cycles of Rise and Fall, Upsweeps and Collapses: Changes in the Scale of Settlements and Polities since the Bronze Age. *Globalistics and Globalization Studies, 79*, 64–91.

Goldfrank, W. L. (2013). Systems Historicized: Wallerstein's World-Systems Analysis. In Arnold, D. P. (Szerk.), *Traditions of Systems Theory: Major Figures and Contemporary Developments* (pp. 242–262). Routledge.

Grosfoguel, R. (2002). Colonial Difference, Geopolitics of Knowledge, and Global Coloniality in the Modern/Colonial Capitalist World-System. *Review (Fernand Braudel Center), 25*(3), 203–224.

Grosfoguel, R. (2006). World-Systems Analysis in the Context of Transmodernity, Border Thinking, and Global Coloniality. *Review (Fernand Braudel Center), 29*(2), 167–187.

Henige, D. (1970). *Colonial Governors: From the Fifteenth Century to the Present*. University of Wisconsin Press.

Maddison Project Database, version 2013. Bolt, J., & van Zanden, J. L. (2014). The Maddison Project: collaborative research on historical national accounts. https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp4.pdf

Maddison Project Database, version 2020. Bolt, J., & van Zanden, J. L. (2020). Maddison style estimates of the evolution of the world economy. A new 2020 update. https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf

Mignolo, W. D., (2013). Introduction: Coloniality of Power and De-Colonial thinking. In Mignolo, W. D., & Escobar, A. (Szerk.), *Globalization and the Decolonial Option* (pp. 1–21). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315868448

Milanovic, B. (2006). Global Income Inequality. A Review. *World Economics*, *7*(1), 131–157.

Milanovic, B. (2011). *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*. Princeton University Press. https://doi.org/10.1515/9781400840816

„Number of European Overseas Colonies". (2023). *Our World in Data*. https://ourworldindata.org/grapher/number-of-european-overseas-colonies

Quijano, A. (2000). Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology, 15*(2), 215–232. https://doi.org/10.1177/0268580900015002005

Wallerstein, I. M. (2011 [1974]). *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. The University of California Press. https://doi.org/10.1525/9780520948570